

KS. RASTISLAV ADAMKO

KULT EUCHARYSTYCZNY NA PODSTAWIE ŚREDNIOWIECZNYCH MSZALNYCH RĘKOPISÓW WĘGIERSKICH*

THE EUCHARISTIC TRADITION ON THE BASIS OF HUNGARIAN MEDIEVAL MASS MANUSCRIPTS

A b s t r a c t. Eucharistic worship was significantly developed in the 11th and 12th centuries as a reaction to theological disputes. The establishment of the Feast of Corpus Christi in 1264 became the culmination of, and at the same time confirmation of the adoration tendencies in the Eucharistic tradition.

In the Middle Ages, Košice was a well-known pilgrimage destination throughout Central Europe. One could see here the relics of the Lord's Blood as evidence of the Eucharistic miracle that took place in Košice. On the basis of the Eucharistic miracle, there is a mention in the papal bible from 1402, in which Pope Boniface IX granted appropriate indulgences to Košice.

Eucharistic worship during the Middle Ages in Hungary was very widespread and alive. This is evidenced by the preserved liturgical and music books regarding the celebration of the Eucharistic liturgy. We find in them numerous innovations of the Mass form by introducing new songs – alleluia verses and tropes, and adaptations of melodies other than those in Western and neighboring Central European countries. Separation and independence of the Ostrihom's tradition (and possibly smaller so-called peripheral traditions), also manifested itself in a different selection of psalms and texts as well as in numerous textual and melodic variants.

Key words: Eucharistic worship; Middle Ages in Hungary; Gregorian chant; Manuscripts.

Ks. dr hab. RASTISLAV ADAMKO, prof. KU – Profesor w Katedrze Muzyki na Wydziale Pedagogiki Uniwersytetu Katolickiego w Ružomberku (Słowacja); e-mail: rastislav.adamko@ku.sk

Rev. prof. RASTISLAV ADAMKO – Professor in the Department of Music, Faculty of Pedagogy, Catholic University in Ruzomberok (Slovakia); e-mail address: rastislav.adamko@ku.sk

* Artykuł powstał w ramach projektu VEGA 2/0034/17 *Obráz zbožnosti v stredovekej hudobnej kultúre na Slovensku.*

1. POWSTANIE ŚWIĘTA BOŻEGO CIAŁA

Kult eucharystyczny znacząco rozwinął się w XI i XII w. jako reakcja na spory teologiczne, dotyczące momentu obecności Chrystusa w czasie konsekracji oraz herezję Berengariusza († 1088) w sprawie rzeczywistej obecności sakramentalnej. Zwieńczeniem, a jednocześnie potwierdzeniem adoracyjnych tendencji w kulcie eucharystycznym stało się ustanowienie święta Bożego Ciała. Można powiedzieć, że święto owo wyrosło ze średniowiecznej pobożności eucharystycznej¹. Znaczący wpływ na wprowadzenie tej uroczystości do kalendarza liturgicznego miały objawienia przeoryszy augustianek z klasztoru Mont Cornillon (nieopodal Liège), bł. Julianny (1193-1258). Pod wpływem tej błogosławionej mniszki biskup Robert ustanowił w 1246 r. święto Bożego Ciała dla diecezji Liège. Następnie papież Urban IV (1261-1264), były archidiacon katedry w Liège i patriarcha Jerozolimy, 11 VIII 1264 r. bullą *Transisturus* wprowadził to święto (*festum Corporis Christi*) dla całego Kościoła: „Impulsem bezpośrednim do ustanowienia święta miał być cud, jaki wydarzył się w Bolsenie. Kiedy kapłan podczas Mszy św. łamał zgodnie z rytmem konsekrowaną Hostię, ta niespodziewanie zaczęła krwawić. Krew sączyła się po jego palcach i spłynęła na korporał. Papież Urban IV, który w tym momencie przebywał w Orvieto, zawiadomiony o tym cudzie, zabrał święty korporał. Do dnia obecnego znajduje się on w bogatym relikwiarzu w katedrze w Orvieto”². Niestety jeszcze w tym roku papież Urban IV zmarł i dopiero papież Klemens V na soborze w Vienne (1311-1312) ponownie wezwał do jego wprowadzenia, które dokonało się ostatecznie za papieża Jana XXII (1316-1334).³ W 1391 r. papież Bonifacy IX nakazał obchodzić Boże Ciało wszędzie, gdzie dotąd tego nie czyniono.

We wczesnym średniowieczu kult eucharystyczny rozwijał się szczególnie w środowiskach monastycznych. Pod wpływem Augustyna oraz Grzegorza Wielkiego podkreślano szczególnie związek pomiędzy Eucharystią a Kościołem. Wówczas jeszcze nie odróżniano „ciała od ciała” – Ciała eucharystycznego od ciała Kościoła. Dopiero w sporach epoki Berengariusza refleksja teologiczna rozłączyła to, co uprzednio zostało połączone⁴.

¹ W. NOWAK, *Odnowa kultu eucharystycznego w Kościele a sanktuaria eucharystyczne Warmii przed Soborem Trydenckim*, „Liturgia Sacra” 17(2011), nr 1, s. 25.

² M. FRUKACZ, *Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa*, „Niedziela” 2010, nr 22, s. 23. Dostępne na stronie: <http://www.niedziela.pl/arttykul/91934/nd/Uroczystosc-Najswietszego-Ciala-i-%C2%A0Krwi>.

³ A. ADAM, *Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe*, Vyšehrad, Praha 1998, s. 163.

⁴ B. CALATI, *Duchowość wczesnego i środkowego średniowiecza (w. VII-XII)*, w: *Historia duchowości*, t. IV: *Duchowość średniowiecza*, red. B. Calati, R. Grégoire, A. Blasucci, Homo Dei, Kraków 2005, s. 194-195.

Mystycyzm średniowiecznych świętych (np. bł. Anieli z Foligno, 1248-1309) pod wpływem duchowości franciszkańskiej podkreślał wątek zjednoczenia z Chrystusem, nie tylko przez przyjmowanie Eucharystii, ale również przez mistyczne odczuwanie obecności Chrystusa w tabernakulum⁵.

Bezpośrednim impulsem do ustanowienia święta Bożego Ciała miał być cud, jaki wydarzył się w Bolsenie (1263). Najwięcej relacji dotyczących cudów eucharystycznych miało miejsce w XIV w. (m.in. cud w Sienie we Włoszech w 1330 r., w Blanot we Francji w 1331 r., w Amsterdamie w 1345 r. i w Maceracie w 1356 r.). Warto podkreślić, że niemal nieznaną pozostaje cud eucharystyczny, który miał miejsce w tym okresie w Koszycach⁶.

2. KULT EUCHARYSTYCZNY W ŚREDNIOWIECZNYCH KOSZYCACH

Koszyce, w średniowiecznych Węgrzech, były drugim największym miastem obdarzonym przez króla przywilejami⁷. Ponadto w 1347 r. król Ludwik I Wielki (1342-1382) udzielił Koszycom przywilejów stolicy Węgier, Budy. W czasie największego rozwoju miasta jego zwierzchnicy zdecydowali się na zbudowanie odpowiedniego kościoła. Budowa świątyni (Domu) rozpoczęła się w 1390 r., jednak prace się opóźniały. Nowym impulsem dla intensyfikacji prac był pożar pierwotnego kościoła farnego tuż przed początkiem roku 1400⁸. Nowy kościół zaplanowano z rozmachem, według sprawdzonych wzorców zachodnich. Mieszczanie koszyccy mogli sobie na to pozwolić dzięki dochodom, które do miasta napływały razem z pielgrzymami, ponieważ w tym czasie Koszyce były znanym w Europie środkowej ośrodkiem pielgrzymkowym. Można było tu oglądać relikwie Krwi Pańskiej, dowód i relikw cudu eucharystycznego, który miał miejsce w Koszycach.

Na korporale, na który celebrujący kapłan niechcący rozlał Krew Pańską, powstał wizerunek twarzy Chystusowej. Co ciekawe, wizerunek ten miał kształt mandylionu, nie weraikonu, tzn. wschodniej tradycji wyobrażania oblicza Chrystusa.

⁵ A. BLASUCCI, *Duchowość późnego średniowiecza*, w: tamże, s. 381.

⁶ Pierwsze wzmianki o Koszycach, które powstały na starej drodze między Bałkanami a Bałtykiem, zwanej *Via Magna*, pojawiają się w XIII w. W latach 90. XIII w. nie wspomina się już *villa* (wieś), ale *civitas* (miasto). Pierwotny kościół został przebudowany na nowy, nastąpiła też zmiana patrona ze św. Michała na św. Elżbietę Węgierską. Z pewnością mieli na to wpływ niemieccy koloniści, ponieważ św. Elżbieta Węgierska była czczona głównie w Niemczech, gdzie żyła i zmarła w opinii świętości. P. ZUBKO, *Kult Svätej Krvi v Košiciach: Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách*, Košice 2012, s. 19-20.

⁷ TENŽE, *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2006, s. 27.

⁸ TENŽE, *Kult Svätej Krvi v Košiciach*, s. 41-42.

Wzmianka o cudzie eucharystycznym pojawiła się w bulli papieskiej z 1402 r., w której papież Bonifacy IX udzielił Koszycom odpowiednich odpustów, podnosząc miasto do rangi znaczącego ośrodka pielgrzymkowego. Cud dokonał się w pierwotnym kościele farnym pod wezwaniem św. Elżbiety, prawdopodobnie po jego rekonstrukcji i przebudowie w stylu romańskim za czasów króla Ludwika I Wielkiego. Może właśnie to stanowiło główny powód do tak obfitego obdarowania miasta przez króla⁹. Dla relikwii Krwi Świętej zbudowano najpierw samodzielną kaplicę św. Michała, później jednak przeniesiono je do nowej świątyni św. Elżbiety, do południowej wieży, gdzie wydzielono samodzielne pomieszczenie, do którego prowadziła podwójna klatka schodowa. Wzmianki o relikwii pojawiają się jeszcze w 1493 i 1507 r., co stanowi dowód, że kult ten był pielęgnowany podczas całego XV oraz na początku XVI w.¹⁰ Ostatnie informacje dotyczące relikwii występują w dokumencie z roku 1604. Radykalizm reformacji oraz liczne niepokoje religijne spowodowały stopniowe osłabienie, a w końcu całkowite zamarcie tego kultu w Koszycach¹¹.

3. ŚPIEWY MSZALNE NA UROCZYSTOŚĆ BOŻEGO CIAŁA

Opracowanie tekstów liturgicznych do Mszy św. i do Oficjum papież Urban IV powierzył św. Tomaszowi z Akwinu. Akwinata jednak więcej uwagi poświęcił tekstom oficjum modlitewnego oraz oracjom mszalnym. Jeśli chodzi o śpiewy procesyjne, korzystano raczej z gotowego repertuaru śpiewów chorałowych.

Tabela 1. Różnorodność wyboru śpiewów w formularzu na święto Bożego Ciała

	Incipit	Melodia	Tradycje
Intr.	<i>Cibavit eos</i>	II m.	Ostrzyhom, Praga, Kraków
Grad.	<i>Oculi omnium</i>	VII m.	Ostrzyhom, Praga ^a , Kraków ^b
	<i>Caro mea vere est cibus</i>	VII m.	Praga ^c

⁹ Tamże, s. 32.

¹⁰ Tamże, s. 71.

¹¹ Tamże, s. 107.

All.	<i>Caro mea vere est cibus</i>	VII m., SchlagKat. 274	Ostrzyhom – ryt peryferyczny, Praga, Kraków, Akwitania, Niemcy, Włochy
		VI m.	Ostrzyhom centr.
Seq.	<i>Lauda Sion</i>	AH 50:385	Ostrzyhom, Kraków, Praga, Francja, Włochy, Niemcy
	<i>Laureata plebs fidelis</i>	AH 8:37	Portugalia, Holandia, Niemcy, Austria
Off.	<i>Sacerdotes incensum</i>	IV m., contr. Confirma hoc Deus	Ostrzyhom – ryt peryferyczny, Praga, Kraków, Francja, Austria, Niemcy
		I m., contr. Viri Galilaei	Ostrzyhom – ryt centralny
		I m., contr. Recordare virgo mater	Niemcy południowe, Praga ^d , Spisz ^c
	<i>Caeleste sacrificium</i>	I m., contr. Viri Galilaei	Praga ^f
Comm.	<i>Quotiescumque manducabitis</i>	VII m., contr. Factus est repente	Ostrzyhom, Praga ^g , Kraków, Niemcy,
	<i>Refecti carni Christi</i>	III m., contr. Benedicite omnes angeli	Praga ^h
	<i>Qui manducat carnem</i>	VI m., Comm. ex Dom. XV vel ex Feria V p. Dom. II Quadr.	Niemcy południowe ⁱ

^a Wg Cantus index: CZ-R (Rajhrad) R 396, CZ-Pn (Praha) XIII B 2, CZ-Pu (Praha) XIII A 5c;

^b Wg Cantus index: PL-SAk 40; ^c Wg Cantus index: CZ-Pu (Praha) XIII A 5c, CZ-Pn (Praha) XIII B 2;

^d Wg Cantus index: CZ-Pn (Praha) XIII B 2, CZ-Pu (Praha) XIII A 5c; ^e GrSc f 54r dodatek;

^f Wg Cantus index: CZ-Pn (Praha) XIII B 2, CZ-Pu (Praha) XIII A 5c; ^g Wg Cantus index: CZ-Pn (Praha)

XIII B 2; ^h Wg Cantus index CZ-Pu (Praha) XIII A 5c | CZ-Pn (Praha) XIII B 2; ⁱ GrMo, GrTeg, GrPat.

Dla proprium mszalnego tego święta zostały wówczas wybrane już istniejące śpiewy: *Intr. Cibavit eos* (z poniedziałku po uroczystości Zesłania Ducha Świętego) oraz *Grad. Oculi omnium* (z czwartku po trzeciej niedzieli Wielkiego Postu).

Intr. Cibavit eos ex adipe. Śpiew ten w II modusie w środkowoeuropejskich źródłach zapisywano lub z finalis *D* albo w transpozycji *in a*. Nietransponowany śpiew znajdujemy w księgach liturgicznych południowoniemieckich, włoskich oraz ostrzyhomskich centralnych. Natomiast źródła wschodniemieckie, polskie, czeskie oraz ostrzyhomskie peryferyczne podają ten śpiew z finalis *A*.

Tabela 2. Porównanie melodii na ostatnim odcinku *alleluia*, *alleluia*, *alleluia*

MNStr	D	G	GFG	F	FGa	aG	GFE	ED	DEF	FFEDDEFGFE	DEFEDE	FD
GrGn				E	EFG	GF	FE	EC	DF	FFEFGFGFE	DFEF	EDD
GrTeg				E			aGGF _E		DF	FEDDFGFFE		
GrCo			GFGG	E			GGEFE			FEDEFGEFEE		EED
GrAug, GrMelk	FGa	a	aGa	E			GFEE		DF	FEDDFGEFE	DEFEF	ED
GrStr,		a	aGa				GGFE	FD				
GrFu		a	aGa				GF	FD		FEDDEFGFE		
GrNi		a	aGa				GF			FFEDDEFGGFE		
GrSc		a	aGa						DF	FEDDFGFE		
GrTra		a	aGa			aaGF	GGFE	FD		FDDEFGGFE		
GrCa	a	e	ede	c	cde	ed	dc	ca	ac	caacdch	ahch	haa
MNIst							dch			caahcdch	ahchah	ca
GrSup		d	dcd							chaacdch	ahchah	ca
GrMo, GrLi		d	dcd	b	bed	dc	cbba _G	bG		chaacdch	ahchah	ca
GrWr		d	dcd	h	hed	dc	ch	hG		caacdcdch	ahc	ha
MNZagr		d	dcd	h	cd	dc	ch		ahc	caahcch	ahchah	ca
GrTy 1		d	dcd	h	hed	dc	chca	hG		chaahcdch	ahchah	ca
GrHor		d	dcd	h	hed	dc	ch	hG		chaacdcha	ahchah	ca
MNKr	c	d	dcd	h	hed	dc	chaa	aG		chaacdch	ahchah	cca
GrKol 1	c	d	dcd	h	hed	dc	caha	hG		chaacdch	ahchah	ca
Pra 1	c	d	dcd	b	bed	dc	ch	hG		chaacdch	ahchah	ca
Pra 5*, GrCl	c	d	dcd	h	hed	dc	ch	hG		chaacdch	ahchah	cc*a
	<i>al-</i>	<i>le-</i>	<i>lu-</i>	<i>ia,</i>	<i>al-</i>	<i>le-</i>	<i>lu-</i>	<i>ia,</i>	<i>al-</i>	<i>le-</i>	<i>lu-</i>	<i>ja.</i>

Do śpiewu alleluja dobrano tekst *Caro mea vere est cibus* ze znaną melodią SchlagKat, nr 274 *Laetabitur justus* w modusie VII z finalis G. Ta była znana w źródłach akwitańskich¹², włoskich, niemieckich, czeskich, polskich oraz węgierskich (zwłaszcza starszych oraz peryferycznych)¹³.

¹² P-BRs (Braga) Arquivo da Sé Ms. 34, f 87. Dostępne na stronie: <http://pemdatabase.eu/image/2461> [26.02.2016].

¹³ Z porównawczych źródeł chodzi o następujące: MNStr, GrStr, GrSup, GrCl, GrWl, GrBr, GrSc, GrCa, GrPaul 3, GrKr, MNKr, GrGn, GrTy 1, GrWr, GrTeg, GrCo, GrMo, GrAug, GrMelk, GrLi, GrKol 1, Pra 1, GrHor, Pra 5, MNKre.

Przykład 1. *All. Caro mea*, melodia w VII modus z GrStr f I/174v

o. Ite tu pa. v. a
 ro me a vere est ci bus et san
 gnis meus vere est po tus qui ma
 ducit me am carnem et bi
 bit me um sangui nem in me
 ma net et ego in c o. offer.
 accr dotes in cen sum domi

W późniejszym okresie w Ostrzyhomiu skomponowano do tego tekstu nową melodię w modusie VI. Chodzi o melodię, która nie znajduje się w katalogu Schlagera. Do tej pory jej obecność udokumentowana jest w pięciu ostrzyhomskich źródłach: GrStr f I/174, GrFu f 129v, GrTra f 71v, GrSc f CXXIII/53 oraz GrNi f LXXv/148.

Przykład 2. *All. Caro mea*, melodia w VI modusie z GrStr f I/174

eleveum
 Ite tu pa. v. a
 ro me a vere est ci
 bus et san gnis me
 us vere est po tus qui man
 ducat meam carnem et bi bit me
 um sanguinem in me ma
 net et c go in c
 o. Ite tu pa. v. a

Dowodem szczególnego kultu eucharystycznego na Węgrzech, a w szczególności na Spiszu, jest specjalny śpiew allelujacyjny z tropem **All. Ave Verbum incarnatum / Tp. Jesu salutis hostia** (f 53v). Dotychczas nie udało się odnaleźć tego tekstu w innych źródłach europejskich, podczas gdy melodia jest udokumentowana w wielu rękopisach niemieckich oraz środkowoeuropejskich. Była ona bardzo lubiana i powszechnie wykorzystywana na południu Niemiec, gdzie prawdopodobnie powstała. Muzykolodzy oznaczają ją jako pieśniową E-melodię. Wzorzec melodyczny do tekstu tropu jest tożsamy np. z melodią tropów *Madens Gedeonis ros* (GrSup f 102) i *Summum caeli gaudium* do śpiewu *All. O Maria rubens rosa* (GrCa I/f 314v, II/f 248v). Chodzi więc o powszechnie znaną melodię, która miała wiele tekstów oraz mnóstwo wariantów melodycznych.

Przykład 3. Porównanie tej samej melodii z różnych źródeł

MonMon VIII,
s. 351,
GrMo, f. 260

Ca II, f. 249

GrFelv, f. 102

GrSc, f. 53v

Tekst śpiewu oraz tropu:¹⁴

- 1 AVE VERBUM INCARNATUM
EX MARIA VIRGINE.
- 2a *Jesu salutis hostia,*

¹⁴ Tłumaczenie tekstu tropu własnego autorstwa:

2a	<i>Jezu, zbawcza hostio,
ofiara zbawienia,
która znosisz wszystkie
kary.</i>	4a	<i>Jezu, drogo najprostsza,
Jezu, bramo najlaskawsza,
Jezu, zbawcza hostio.</i>	6a	<i>Jezu, słodka pamiątka,
której pragną błogostawieni,
i dusz orzeźwienie.</i>
2b	<i>Wysłuchaj nas dzisiaj,
Jezu, królu laskawości,
dający lekarstwo zbawienia.</i>	4b	<i>Jezu, początek zrodzony,
przez Ciebie jesteśmy uwolnieni,
który jesteś władcą mocnym.</i>	6b	<i>Jezu, nasze odkupienie,
oraz nasze zbawienie
i wieczna radości.</i>

- Salutis sacrificium,
Delens omne supplicium.
- 2b *Nos exaudi hodie,*
Jesu, rex clementiae,
Dans salutis remedium.
- 3 *VERE PASSUM IMMOLATUM*
IN CRUCE PRO HOMINE.
- 4a *Jesu, via rectissima,*
Jesu, porta mitissima,
Jesu, salutis hostia.
- 4b *Jesu, parens ingeniti,*
Per te sumus liberati,
Qui es dux potentiae.
- 5 *ESTO NOBIS DEGUSTATUM*
MORTIS IN EXAMINE
- 6a *Jesu, dulcis memoria,*
Sitibunda beatis
Et animae refectio,
- 6b *Jesu, nostra redemptio,*
Nostra atque salvatio
Et sempiterna gaudia.
- 7 *UT REGNEMUS CUM BEATIS*
IN CAELESTI LUMINE.

W tym poetyckim tekście nie występuje pojęcie „Eucharystia”, natomiast dwa razy pojawia się wyraz „hostia”. Cały tekst można określić jako silnie chrystologiczny, ponieważ każdy werset odnosi się wprost do Jezusa. Autor tekstu nie ma wątpliwości, że w hostii obecny jest sam Jezus Chrystus, określane tutaj różnymi pojęciami, na wzór aklamacji litanijnych, które mają odmienne źródła pochodzenia:

Tabela 3. Źródła wyrazów litanijnych

Pismo Święte	Traktaty teologiczne	Liturgia
<i>via rectissima</i>	<i>salutis sacrificium</i>	<i>salutis hostia</i>
<i>porta mitissima</i>	<i>salutis remedium</i>	<i>rex clementiae</i>
<i>sempiterna gaudia</i>	<i>parens ingeniti</i>	<i>dux potentiae</i>
	<i>animae refectio</i>	<i>dulcis memoria</i>
	<i>redemptio</i>	<i>sitibunda beatis</i>
	<i>salvatio</i>	

Ze świętem tym związane były dwie sekwencje. *Lauda Sion Salvatorem* – powszechnie znana we Francji, Włoszech, Niemczech, Czechach, Polsce i na Węgrzech. Natomiast sekwencja *Laureata plebs fidelis* była znana tylko na zachodzie oraz w niektórych ośrodkach benedyktyńskich na południu Niemiec.

Na offertorium wykorzystywano dwa teksty: *Sacerdotes incensum* (w Niemczech i w Europie środkowej) oraz *Caeleste sacrificium* (według niektórych źródeł praskich, np. Pra 1, WrPra).

W przypadku tekstu *Sacerdotes incensum* poszczególne tradycje środkowoeuropejskie różniły się co do wyboru melodii. Wyłącznie w Ostrzyhomiu śpiewano go na melodię *Off. Viri Galilaei*, co udokumentowane jest w następujących źródłach: MNStr, MNIs, GrStr, GrFu, GrNi, GrTra¹⁵.

W Polsce, w Niemczech, w Austrii, we Francji, częściowo też w Czechach oraz w przygranicznych regionach Węgier (dzisiejsze tereny Słowacji oraz Siedmiogród) wykorzystywano do tego tekstu melodię *Off. Confirma hoc Deus* w modusie IV, natomiast na południu Niemiec (GrMo, GrTeg), w Czechach (GrHor), na Spiszu (GrSc) oraz w Siedmiogrodzie (GrCl) znano też kontrafakt *Off. Recordare virgo mater* w modusie I, często również z tropem *O salutare corpus Domini*.

W spiskim GrSc na dole folii 54r doklejono mały fragment pergaminu z dodatkowym śpiewem *Off. Sacerdotes incensum* z tropem *O salutare corpus Domini*. Chodzi o kontrafakt maryjnego śpiewu *Off. Recordare Virgo Mater / Tp. Ab hac familia*¹⁶. Śpiew ten można znaleźć również w niemieckim GrMo f 99v (bez tropu) i GrTeg f 111v (z tropem *Ave virginem corpus*) oraz w kilku czeskich źródłach

¹⁵ J. SZENDREI, *Graduale Strigoniense: Musicalia Danubiana*, t. 12*/1, MTA Zenetudomány Intézet, Budapest 1993, s. 156.

¹⁶ *Tropi Proprii missae*, cz. I., red. A. Vlhová-Wörner, Bärenreiter, Praha 2004, s. 82.

(z tropem *Ave salus Christianorum*)¹⁷. Ponieważ trop ten stanowi ewenement w źródłach węgierskich¹⁸, podajemy go w pełnym brzmieniu¹⁹:

O salutare Corpus Domini,	1a
Memoriale manens hominum.	1b
Jesu, vicia fac nos spernere,	2a
Caeli gaudia dona cernere,	2b
Hostes feroces jube vincere,	3a
Christe, qui doces vera credere.	3b
Virginis nate, da vivere nobis.	4

W pierwszym wersecie pojawiają się określenia Eucharystii jako zbawczego Ciała Pańskiego oraz jako pamiątki Jego obecności pośród ludzi. W ten sposób wyrażona została wiara w realną obecność Chrystusa w przeistoczonej hostii. W kolejnych trzech wersetach wymienione zostały skutki przyjmowania Eucharystii:

- uratowanie przed wieczną zagładą oraz dotarcie do nieba;
- zwycięstwo nad nieprzyjaciółmi oraz zawierzenie nauce Chrystusa;
- osiągnięcie życia w pełni.

Śpiew na *communio Quotiescumque manducabitis* od strony melodycznej jest kontrafakturą śpiewu *Comm. Factus est repente*. W tekście – w jego wariantach – widoczne są dwie podstawowe tradycje: ogólna środkowoeuropejska oraz centralna węgierska.

¹⁷ A. Vlhová-Wörner podaje 7 rękopisów: 3 z Pragi, 2 z Hradca Králové oraz 2 z Kutnej Hory. Por. tamże, s. 81, 159-167.

¹⁸ J. SZENDREI, *Tropenbestand der ungarischen Handschriften*, w: *Cantus Planus, Papers read at the Third Meeting of the International Musicological Society Study Group, Tihany, Hungary, 19-24 September 1988*, Hungarian Academy of Sciences, Institute for Musicology, Budapest 1990, s. 316.

¹⁹ Tłumaczenie tekstu tropu własnego autorstwa:

O zbawcze Ciało Pańskie,	1a
Pamiętko, trwająca między ludźmi.	1b
Jezu, pozwól, by minęła nas zagłada	2a
I byśmy osiągnęli dary niebiańskich radości.	2b
Dzikich nieprzyjaciół pozwól zwyciężyć,	3a
Chryste, który uczysz wierzyć w prawdę,	3b
Zrodzony z Dziewicy, daj byśmy żyli.	4

Tabela 4 i 5. Tradycje wariantów tekstowych

Tradycja środkowoeuropejska	Tradycja centralna węgierska
<i>calicem Domini indigne</i>	<i>calicem indigne</i>
HU – GrCa, GrCl, GrSup, GrSc PL – GrKr, MNKr, GrGn, GrTy 1, GrWr CZ – Pra 1, GrHor, Pra 5, MNKre GE – GrMo, GrAug, GrMelk, GrLi, GrKol 1	HU – MNStr, MNIst, GrFu, GrTra, GrStr, GrNi

Tradycja środkowoeuropejska	Tradycja centralna węgierska
<i>sanguinis Domini, alleluia</i>	<i>sanguinis Christi, alleluia, alleluia</i>
HU – GrCa, GrCl, GrSup, GrSc, GrNi PL – GrKr, MNKr, GrGn, GrTy 1, GrWr CZ – Pra 1, GrHor, Pra 5, MNKre GE – GrMo2, GrAug, GrMelk, GrLi, GrKol 1	HU – MNStr, MNIst, GrFu, GrTra, GrStr

4. OFFICIUM DE CORPORE CHRISTI QUOD CANITUR IN SEPTUAGESIMA

W niektórych węgierskich (i nie tylko) rękopisach mszalnych znajduje się specjalny formularz mszalny *De Corpore Christi*, przeznaczony na okres przedpościa rozpoczynający się niedzielą zwaną Septuagesima – Siedemdziesiątnica (Niedziela Starozapustna²⁰). Była to pierwsza z trzech niedziel poprzedzających okres Wielkiego Postu (*Quadragesimae*). Ponieważ okres ten łączył się z hucznymi zabawami karnawałowymi, wprowadzono w tym czasie nabożeństwa eucharystyczne (razem z mszą wotywną), które miały oddalić wiernych od nieszlachetnych czynów oraz przeprosić i zadośćuczynić za nie Bogu²¹. W koszyckim graduale znajduje się właśnie taki kompletny dodatkowy formularz mszalny O Bożym Ciele – *Officium de Corpore Christi quod canitur in Septuagesimo*.

²⁰ Niedziele te wprowadzono do liturgii rzymskiej w VI w. i nazywano kolejno: Septuagesima – Niedziela Starozapustna, Sexagesima – Niedziela przedzapustna, Quinquagesima – Niedziela Zapustna. P. RADÓ, *Einchiridion Liturgicum*, t. II, Herder, Romae–Friburgi Brisg.–Barcinone 1961, s. 1146.

²¹ Á. MIHÁLYFI, *Verejné bohoslužby: Katolícka liturgia*, Knihtlačiareň Havelka, Banská Bystrica 1937, s. 125.

Tabela 6. Porównanie formularza mszalnego O Bożym Ciele w okresie przedpościa

	GrCa	GrCl	GrWl	GrWło	Pra 1
Intr.	<i>Panem caeli dedit eis</i>	Panem de caelo dedit eis	Panem caeli dedit eis	–	Panem de caelo dedit vobis
Ps	<i>Attendite popule meus</i>	–	Omnes gentes plaudite	–	Omnes gentes plaudite
Grad.	<i>Oculi omnium in te sperant</i>	–	–	Caro mea vere est cibus	Caro mea vere est cibus
V.	<i>Apperis tu manum tuam</i>	–	–	–	Qui manducat carnem
All.	–	–	–	–	O Jesu pastor pie
Tr.	<i>Laudate Dominum omnes gentes</i>	O summa spes salutis	Unus panis	–	–
V.	<i>Quoniam confirmata est</i>	–	–	–	–
Off.	<i>Sacerdotes incensum*</i>	Sacerdotes incensum + Tp Ave salus christianorum	–	Portas caeli	Caeleste sacrificium
Comm.	<i>Qui manducat carnem</i>	Qui manducat	–	–	Refecti carnis Christi

Drugi formularz o „Bożym Ciele” występuje w węgierskim GrCl. Ma on podobną kompozycję śpiewów, z tym że brakuje śpiewu graduale, zaś wybór tractusa jest inny²². Podobny formularz zawiera również GrWl (f 291), ale tylko z introitem i tractusem, przy czym introit łączy się z werselem *Omnes gentes plaudite*, zaś tractus to *Unus panis*. Dodatkowy formularz na to święto znajduje się również w polskim źródle z Włocławka, gdzie występują odmienne śpiewy: *Tr. Caro mea* i *Off. Portas caeli*²³. W niemieckim graduale TeNem znajduje się późniejszy dodatek

²² W GrCl znajdują się śpiewy: *Intr. Panem de caelo dedit eis*, *Tr. O summa spes salutis*, *Off. Sacerdotes incensum + Tp Ave salus christianorum*, *Comm. Qui manducat*.

²³ Graduał Gnieźnieński z XV w., Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku, sygn. ms. 3. Cyt. za: J. PIKULIK, *Polskie graduały średniowieczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2001, s. 142.

Tr. A solis ortu s rubrikou *Tractus de Corpore Christi in LXXma*. Trzy dostępne czeskie źródła (Pra 1, Pra 5, WrPra) i jedno polskie MDT ms. 2015 zawierają jeszcze inny formularz mszalny dla danego święta, ale bez rubryki wskazującej na jego użycie w okresie Wielkiego Postu z konstrukcją inną niż w GrCa.

Intr. Panem caeli dedit eis. Śpiew ten pojawia się jedynie w źródłach czeskich i węgierskich²⁴. Jest to kontrafaktura śpiewu *Intr. Rorate caeli desuper*, który w węgierskich źródłach przeznaczony był na święto Zwiastowania. Ciekawy jest tutaj wariant tekstowy *caeli dedit eis*. W GrCl incipit brzmi *Panem de caelo dedit eis*, natomiast w polskich oraz czeskich źródłach pojawia się tekst *Panem de caelo dedit nobis*. Werset psalmowy w GrCa oraz w GrCl brzmi *Attendite popule meus*, podczas gdy w Pra 5 i GrHor jest to *Omnes gentes plaudite*.

Każdy z badanych rękopisów podaje odmienny śpiew tractus. **Tr. Laudate Dominum omnes gentes** jest śpiewem pierwotnie przeznaczonym na *Sabbato post Dominicam I Quadragesimae*. Pozostałe śpiewy *Tr. O summa spes salutis*, *Tr. Unus panis*, *Tr. Caro mea* pozostają nieznane.

*

Kult eucharystyczny w średniowiecznych Węgrzech był bardzo rozpowszechniony i żywy. Świadczą o tym zachowane księgi liturgiczno-muzyczne dotyczące sprawowania liturgii eucharystycznej. Formularze mszalne ewoluowały poprzez wprowadzenie nowych śpiewów – wersetów allelujacyjnych i tropów, adaptacje innych melodii niż w krajach zachodnich oraz ościennych środkowoeuropejskich. Odrębność i samodzielność tradycji ostrzyhomskiej, ewentualnie mniejszych tzw. tradycji peryferyjnych, przejawiała się również w odmiennym wyborze śpiewów i tekstów psalmowych oraz w licznych wariantach tekstowych i melodycznych.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

GrAug	Graduał benedyktyński z Augsburga, który w 1490 roku sporządził Conrad a Leonhard Wagner dla klasztoru w Melku. Augsburg Diözesanmuseum, sygn. D-Adm 1011.
GrBr	Graduale ecclesiae Brassoviensis saec. XVI/in, Sibiu, Muzeul Brukenthal, sygn. Ms. 759. Dostępne w internecie: Hungarian Chant Database: http://gradualia.eu/source/1344 .
GrCa (Ca)	Graduale Cassoviense, s. XVI in., vol. I i vol. II., Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, sygn. Clmae 172a i 172b.

²⁴ Według databazy *Cantus Index* można znaleźć ten śpiew tylko w dwóch czeskich (CZ-Pn XIII B 2 = Pra 5, CZ-Pu XIII A 5c = Pra 1) oraz jednym węgierskim źródle (GrCa).

- GrCl Graduale Claudiopolense (Cluj, Rumunia), pocz. XVI w. Alba Iulia, Bibliotheca Batthyanyana, sygn. R. I. 1; Szendrei C-51.
- GrCo Cod. Bodmer 74, Graduale, Troparium, Sequentiarium. Romae 1071. Dostępne w internecie: <https://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/fmb/cb-0074>
- GrFu Graduale Strigoniense Francisci de Futhak ex 1463. Istanbul, Topkap Seray, sygn. 2429; Szendrei C-45.
- GrGn Graduał Macieja Drzewickiego z Gniezna. Bibl. Archidiecezjalna. Graduale de tempore, sygn. ms. 195, Graduale de sanctis, sygn. ms. 196.
- GrHor Graduale (Prácheňský kancionál), z końca XV w., sygn. Sg 487, Městské muzeum Horažďovice. Dostępne w internecie: www.manuscriptorium.com
- GrKol 1 Graduale z Kolonii, poł. XVI w., Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Cod. 220. Dostępne w internecie: www.ceec.uni-koeln.de
- GrKr Graduale z XV w. Kraków, Biblioteka Kapitulna, sygn. 45.
- GrLi Graduale z Kościoła św. Tomasza w Lipsku z XIV w, sygn. Cod. 371. Archiv St. Thomas, w: Publikationen älterer Musik, vol. V i VII. Das Graduale der St. Thomaskirche zu Leipzig, red. Peter Wagner, Breitkopf i Härtel Wiesbaden, Hildesheim 1967, [bez ISBN].
- GrMelk Graduał benedyktyński z XIV/XV w., sporządzony dla kościoła św. Emerama w Ratyzbonie. Melk, Stiftsbibliothek, sygn. Cod. 109 (olim: 1056).
- GrMo Moosburger Graduale ex 1360. München, Universitätsbibliothek, sygn. 2° Cod. ms. 156. Publikacja: HILEY David (red.), Moosburger Graduale, Tutzing 1996. ISBN 3-7952-0845-9.
- GrNi Graduale Nitriense, z XVI w. Slovenský národná archív, fond: Kapitulská knižnica, sygn. 67; Szendrei C-79.
- GrPaul 3 Graduał Jasnogórski, Częstochowa, sygn. R659/III-913.
- GrPat Graduale Pataviense, Vienna, 1511. Edition: VÄTERLEIN Christoph (red.), Das Erbe Deutscher Musik, Bd. 87. Kassel etc., 1982.
- GrSc Graduale Scepusiense Goergii de Kesmark. 1426. Spišská kapitula, Kapitulská knižnica, sygn. Ms. Mus. I. Publikacja: AKIMJAK A., ADAMKO R., BEDNÁRIKOVÁ J. (red.), Spišský graduál Juraja z Kežmarku z roku 1426. Katolícka univerzita, Pedagogická fakulta, Ružomberok 2006. ISBN 80-8084-053-9.
- GrStr Graduale Strigoniense Thomae Card. Bakócz I-II, XIV/XV w. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Ostrzyhom, Biblioteka katedry), sygn. MSS I.1. Publikacja: SZENDREI, J., SAS, A., FERENCZI, I. (red.): Musicalia Danubiana 12., vol. * a **, Magyar tudományos akadémia, Zenetudományi intézet, Budapest 1993. ISBN 963 7074 26 0, 963 7074 27 9.
- GrSup (GrFelv) Graduale cuiusdam ecclesiae Hungariae superioris saec. XIV, Alba Iulia, Bibliotheca Batthyanyana, sygn. R. I. 96; Szendrei C-49.
- GrTeg Graduał z Tegernsee k. Ratyzbony z 1340 r., Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm. 19267.
- GrTra Graduale ex Transylvania, 1534, Budapest Országos Széchényi Könyvtár, sygn. Fol. Lat. 3815.
- GrTy 1 *Graduale Tynecense* z XV w. Tynec, rkp. BN 10 809, dawna sygn. BUL 413/2, L. i 35434, Mf 258.
- GrTy 2 Graduale Tynecense z pocz. XV w., sygn. ms. b.s.I, rkp. BN 10810, Dawna sygn. 413/3, L. i 35 435.
- GrWi *Graduał wiślicki* z 1320 roku. Kielce, Bibl. Seminarium Duchownego, sygn. RL 1.
- GrWl Graduale Wladislai II. saec. XVI/in, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, sygn. Mss. I. 3.

GrWr	Graduał. Dawna Bibl. Marii Magdaleny we Wrocławiu, L. i 35562, Mf 267.
MNIst	Isztanbuli Missale. XIV w. Turcja, Topkap Seray.
MNKr	<i>Missale notatum Krakoviense</i> , Bibl. Kapitulna Kraków, sygn. ms. 3, mf BN1217, L. i 36269, Mf 311.
MNKre	<i>Missale notatum</i> z Křemži w Czechach, z pierwszej poł. XIV w. Praha, Národní knihovna České republiky, sygn. XII.C.4b. Dostępne w internecie: www.manuscriptorium.com
MNStr	<i>Missale Notatum Strigoniense</i> . Przed 1314 r. Bratislava, Archív mesta Bratislava, sygn. EC Lad. 3. a EL 18. Publikacja: SZENDREI, J., RYBARIČ, R. (red.), <i>Musicalia Danubiana 1. Magyar tudományos akadémia, Zenetudományi intézet, Budapest 1982</i> . ISBN 963-01-41426.
MNZagr	<i>Missale Notatum Zagrabiense</i> . Początek XIII w. Güssing (Austria), Klosterbibliothek, sygn. I/43.
MonMon VIII	<i>Monumenta Medii Aevi</i> , vol. VIII. Alleluia-Melodien II ab 1100. Kassel etc. : Bärenreiter, 1987, 917 s. ISBN 3-7618-0894-1.
Pra 1	Graduał z II poł XV w. Praha, Národní knihovna České republiky, sygn. XIII.A.5c. Dostępne w internecie: www.manuscriptorium.com
Pra 5	Graduał z końca XIV w. Praha, Národní knihovna České republiky, sygn. XIII.B.2. Dostępne w internecie: www.manuscriptorium.com
SchlagKat	SCHLAGER, Karl-Heinz (red.), <i>Alleluia-Melodien I und II</i> , w: <i>Monumenta Musicae Medii Aevi</i> , vol. 7. i 8., Bärenreiter, Kassel–Basel–London–New York 1987, 917 s.
TeNem	<i>Graduale de tempore</i> . Niemcy 1491. Praha, Národní knihovna České republiky, sygn. Teplá MS.E.45. Dostępne w internecie: www.manuscriptorium.com
WrPra	<i>Graduale magnum</i> . Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. B 1714. Dostępne w internecie: www.manuscriptorium.com

LITERATURA

- ADAM A., *Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe*, Vyšehrad, Praha 1998.
- Historia duchowości, t. IV: Duchowość średniowiecza. red. B. Calati, R. Grégoire, A. Blasucci, *Homo Dei*, Kraków 2005.
- NOWAK W., *Odnova kultu eucharystycznego w Kościele a sanktuaria eucharystyczne Warmii przed Soborem Trydenckim*. „Liturgia Sacra” 17(2011), nr 1, s. 25-36.
- MIHÁLYFI Á., *Verejné bohoslužby: Katolícka liturgika*, Knihlačiareň Havelka, Banská Bystrica 1937.
- PIKULIK J., *Polskie graduały średniowieczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2001.
- RADÓ P., *Einchiridion Liturgicum*, t. II, Herder, Romae–Friburgi Brig.–Barcinone 1961.
- SZENDREI J., *Graduale Strigoniense: Musicalia Danubiana*, vol. 12*/1, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1993.
- SZENDREI J., *Tropenbestand der ungarischen Handschriften*, w: *Cantus Planus, Papers read at the Third Meeting of the International Musicological Society Study Group*, Tihany, Hungary, Budapest Hungarian Academy of Sciences, Institute for Musicology, 19-24 September 1988, 1990.
- Tropi Proprii missae, cz. I. red. A. Vlhová-Wörner, Bärenreiter, Praha 2004.
- ZUBKO P., *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2006.
- ZUBKO P., *Kult Svätej Krvi v Košiciach: Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách*, Košice 2012.

KULT EUCHARYSTYCZNY
NA PODSTAWIE ŚREDNIOWIECZNYCH
MSZALNYCH RĘKOPISÓW WĘGIERSKICH

Streszczenie

W XI i XII wieku w odpowiedzi na spory teologiczne nastąpił znaczący rozwój kultu eucharystycznego, którego kulminacją było ustanowienie w 1264 r. święta Bożego Ciała. Jednym z impulsów do wprowadzenia tego święta był cud eucharystyczny w Bolsenie, warto jednak pamiętać o innym, mniej znanym cudzie eucharystycznym w Koszycach. Miasto to stało się popularnym ośrodkiem pielgrzymkowym, zaś kult eucharystyczny na Węgrzech znacząco się ożywił. Dowodem tego są zachowane księgi muzyczno-liturgiczne, w których odnaleźć można liczne innowacje i nowe pieśni. Wersety allelujacyjne, tropy oraz adaptacje melodii różniły się niekiedy od tych obecnych w Europie zachodniej i środkowej. Odrębność i niezależność tradycji Ostrzyhomskiej (a także mniejszych tzw. tradycji peryferyjnych) przejawiała się również w odmiennym wyborze śpiewów i tekstów psalmowych oraz w licznych wariantach tekstowych i melodycznych.

Słowa kluczowe: kult eucharystyczny; średniowieczne Węgry; śpiew gregoriański; manuskrypt.